

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการทำสัญญาตั้งครรถ์แทน¹

จิตติภัทร์ ภูแสนใบ²

ในสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมของการแข่งขันในด้านต่าง ๆ ท่ามกลางกระแสสังคมที่เร่งรีบและสับสน สังคมที่มุ่งไปสู่กระแสแห่งความโดดเด่นที่ต้องทุ่มเทเวลาให้การทำงานและการดำรงชีพนั้น บางคู่บางครอบครัวถึงกับไร้ซึ่งเวลาที่จะอยู่ร่วมกัน และทำให้สุขภาพทางใจ สุขภาพทางกายรวมไปถึงสุขภาพทางเพศอ่อนแอ และไร้พลังจนยากที่จะมีบุตรหลานหรืออาจเกิดจากปัญหาอื่น ๆ เช่น อาจเป็นเพราะฝ่ายหญิงไม่สามารถตั้งครรถ์ได้ด้วยตนเอง ซึ่งอาจเป็นเพราะความผิดปกติของร่างกาย เช่น ไม่มีมดลูกมาตั้งแต่กำเนิด หรืออาจเป็นเพราะหญิงนั้นเป็นโรคที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของตนทำให้ไม่สามารถมีบุตรได้

การตั้งครรถ์ และการมีบุตรถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เข้ามาเติมเต็มชีวิตสมรสของสามีภริยาให้กลายเป็นชีวิตครอบครัวที่มีความสมบูรณ์มากขึ้น มีทั้งบิดา มารดา และบุตร ดังนั้นถ้าหากคู่สมรสคู่ใดซึ่งมีความพร้อมที่จะมีบุตรแล้ว แต่ยังไม่มีการตั้งครรถ์เกิดขึ้นคู่สมรสนั้นก็อาจจะต้องไปปรึกษาแพทย์ โดยมีการนำเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์เข้ามาใช้ ซึ่งก็มีมากมายหลากหลายวิธีให้เลือกใช้ตามลักษณะความบกพร่องของคู่สมรสแต่ละฝ่าย และถึงแม้ว่าการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์นี้จะต้องมีค่าใช้จ่ายสูงเพียงใดก็ตาม คู่สมรสที่มีความสามารถเพียงพอที่จะจ่ายได้ก็มีความยินดีที่จะจ่ายไปเพื่อให้ได้มาซึ่งบุตรอันเป็นความสมบูรณ์ของครอบครัว การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์มีหลากหลายวิธีการตั้งครรถ์แทนก็เป็นหนึ่งในวิธีการดังกล่าว ซึ่งอาจจะต้องมีบุคคลอื่นนอกจากคู่สมรสที่ต้องการมีบุตรและแพทย์เข้ามาเกี่ยวข้องอีก เช่น หญิงผู้บริจาคไข่ ชายผู้บริจาคเชื้อสperm หญิงผู้รับตั้งครรถ์ อันจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อบุคคลอื่นที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ กับบุคคลต่าง ๆ ที่กล่าวมาเกิดผลกระทบต่อสังคม กฎหมาย ศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรม

ในปัจจุบันได้มีการตระหนักถึงปัญหาการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ที่มีความก้าวหน้าเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์โดยวิธีการตั้งครรถ์แทน ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาหะหว่างความสัมพันธ์ในทางความเป็นจริงของเด็กที่เกิดมาจากการเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์โดยการตั้งครรถ์แทน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะพันธุกรรมของเด็ก ผู้อุปการะเลี้ยงดูที่แตกต่าง ไปจากผลในทางหลักกฎหมายตามหลักทั่วไปที่ใช้บังคับ เช่น ความเป็นบิดา มารดาโดยชอบด้วยกฎหมายของเด็กที่เกิดจากการตั้งครรถ์แทน ดังนั้น เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาทาง

¹ บทความฉบับนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่องปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการทำสัญญาตั้งครรถ์แทน โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร. กัลยา ตันศิริ และคณะกรรมการสอบคือ รองศาสตราจารย์ประเสริฐ ตันศิริ และรองศาสตราจารย์สุธินี รัตนวราห

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง วิทยาเขตบางนา

กฎหมายในเรื่องสัญญา ครอบครัว และมรดก ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ทั้งยังเพื่อควบคุมมิให้มีการดำเนินการโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ไปในทางที่ไม่ถูกต้อง และเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ให้ชัดเจนมากขึ้น จึงได้มีการตราพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดจากการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2558 และกฎหมายฉบับนี้ได้มีการกำหนดสาระสำคัญของกฎหมาย โดยแบ่งออกเป็น 6 หมวด คือ หมวด 1 คณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ หมวด 2 การให้บริการเกี่ยวกับเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ หมวด 3 การตั้งครรภ์แทน หมวด 4 ความเป็นบิดาและมารดาของเด็กและการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ หมวด 5 การควบคุมการดำเนินการเกี่ยวกับเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ หมวด 6 บทกำหนดโทษ โดยมีเหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า โดยที่ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีทางการแพทย์ในการบำบัดรักษาภาวะการมีบุตรยากสามารถช่วยให้ผู้ที่มิภาวะการมีบุตรยากมีบุตรได้โดยการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ อันมีผลทำให้บทบัญญัติของกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันในเรื่องความเป็นบิดามารดาที่สอดคล้องกฎหมายของเด็กที่เกิดจากเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ไม่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ในทางพันธุกรรม ดังนั้นเพื่อกำหนดสถานะความเป็นบิดามารดาที่สอดคล้องกฎหมายของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ให้เหมาะสม ตลอดจนควบคุมการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์การแพทย์เกี่ยวกับตัวอ่อนและเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์มิให้มีการนำไปใช้ในทางที่ไม่ถูกต้อง

ซึ่งเจตนารมณ์ของการออกกฎหมายฉบับนี้นั้นมีอยู่ 2 ประการหลัก คือ เพื่อกำหนดสถานะความเป็นบิดา มารดาที่สอดคล้องกฎหมายของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ให้เหมาะสม และควบคุมการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์การแพทย์เกี่ยวกับตัวอ่อนและเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์มิให้มีการนำไปใช้ในทางที่ไม่ถูกต้องหรือป้องกันการค้ามนุษย์โดยการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์นั่นเอง ซึ่งการกำหนดกฎหมายในเรื่องต่าง ๆ ในพระราชบัญญัตินี้ก็ยังคงมีปัญหาได้ในทางปฏิบัติและทางกฎหมาย เมื่อผู้เขียนได้ศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารที่เป็นบทความทางวิชาการและข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พิจารณาจากสภาพของสังคมในปัจจุบันอันมีปัจจัยแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตในหลาย ๆ ประการ พบว่าพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 ยังก่อให้เกิดปัญหาได้หลายประการดังที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางกฎหมายไว้ ดังนี้คือ

ปัญหาในการเลิกสัญญาตั้งครรภ์แทน และการสิ้นสุดการตั้งครรภ์แทน ถ้าหากใช้หลักการของการใช้สิทธิเลิกสัญญาฝ่ายเดียวของผู้ว่าจ้าง ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 605 (ถ้าการงานที่จ้างยังทำอยู่ไม่แล้วเสร็จอยู่ตราบิด) ผู้ว่าจ้างอาจบอกเลิกสัญญาได้ เมื่อเสียค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้รับจ้าง

เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันเกิดแต่การเลิกสัญญา นั้น) และใช้หลักทั่วไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 391 คือให้ผู้สัญญา กลับคืนสู่ฐานะเดิมแล้ว ห้างที่รับตั้งครรภ์แทนจะต้องทำแท้งเด็กที่อยู่ในครรภ์ซึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อเด็กที่กำลังจะเกิดมาด้วย ผู้เขียนขอเสนอแนะว่า กฎหมายควรจะกำหนดคบทินิยมของคำว่า “ การเริ่มกระบวนการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ” ซึ่งต้องมีความชัดเจนว่าจะพิจารณาถึงขั้นตอนใดเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้สัญญาในสัญญาตั้งครรภ์แทนได้ใช้สิทธิเลิกสัญญาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย เนื่องจากข้อห้ามการเลิกสัญญาตั้งครรภ์แทนหลังจากที่เริ่มกระบวนการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ไปแล้วมีจุดประสงค์เพื่อคุ้มครองชีวิตของเด็กที่เกิดจากการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ซึ่งเป็นชีวิตที่บริสุทธิ์และมีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปจนกระทั่งเจริญเติบโต และกฎหมายควรกำหนดให้องค์กรส่วนภูมิภาค (สาธารณสุขจังหวัด) แพทย์ผู้ให้การรักษาโดยใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ศาลที่มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีเยาวชนและครอบครัว มาเป็นผู้ร่วมวินิจฉัย และมีคณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ มาเป็นผู้กลั่นกรองการใช้ดุลพินิจในการออกคำสั่งอนุญาตให้แก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือเลิกสัญญาตั้งครรภ์แทนที่มีผลกระทบต่อเด็ก อันจะส่งผลให้สามารถแก้ไขปัญหามีอยู่ในปัจจุบันเกี่ยวกับการตั้งครรภ์แทน และคุ้มครองชีวิตของเด็กที่กำลังจะเกิดขึ้นมาจากการตั้งครรภ์แทนได้

อีกทั้งยังมีปัญหาบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ เนื่องจากพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ถือเป็นกฎหมายที่กำหนดเงื่อนไข หลักเกณฑ์ ข้อกำหนดในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ รวมถึงบทกำหนดโทษที่มีความชัดเจน แต่ทว่าพระราชบัญญัตินี้แม้จะมีความสมบูรณ์หรือชัดเจนเพียงใดแต่ก็ยังไม่ได้มีการกำหนดสิทธิของการเข้าถึงเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่ต้องการจะสร้างครอบครัวซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงมี อาจถือได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานโดยรัฐที่ควรจะต้องกำหนดสิทธิให้ปัจเจกชนได้มีสิทธิในการใช้ชีวิตและมีสิทธิที่ได้รับการเข้าถึงการรับบริการอนามัยเจริญพันธุ์อย่างเท่าเทียมกันทุกคน และจากการที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์ในบทที่ 4 จึงได้สรุปประเด็นปัญหาในการรับรองสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ผู้เขียนจึงขอเสนอแนะให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 บางประการเพื่อให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน โดยไม่ควรมีการระบุเพศหรือการกำหนดให้มีเพียงคู่สมรสต่างเพศเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์สูงสุดของเด็กที่เกิดโดยกระบวนการนี้ไม่ว่าเด็กนั้นจะเกิดจากการประสงค์ที่จะสร้างครอบครัวของกลุ่มสมรสหรือคู่ชีวิตควรได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ อย่างเท่าเทียมกันและกำหนดให้มีการเพิ่มเติมคำนิยามศัพท์ “ คู่สมรสที่ชอบด้วยกฎหมาย ” ในมาตรา 3

ดังนี้ “ คู่สมรสที่ชอบด้วยกฎหมาย หมายความว่า คู่สมรสที่จดทะเบียนโดยชอบด้วยกฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์หรือคู่ชีวิตที่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ” ซึ่งทำให้สามารถตีความได้อย่างชัดเจนและครอบคลุมถึงคู่สมรสที่จดทะเบียนโดยชอบด้วยกฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์หรือคู่ชีวิตเพศเดียวกันที่ประสงค์จะมีบุตรได้มีสิทธิในการเลือกรูปแบบการดำเนินชีวิตครอบครัวและแสดงให้เห็นถึงการเคารพสิทธิและเสรีภาพของบุคคลเป็นสิ่งที่สำคัญที่รัฐควรให้การคุ้มครอง

และสุดท้ายเป็นปัญหาของการกำหนดบุคคลผู้ต้องมีความรับผิดชอบในทางอาญาและการกำหนดบทยกเว้นความรับผิดชอบหรือยกเว้นโทษของผู้กระทำความผิดบางประเภท เกี่ยวกับการตั้งครรภ์แทน ผู้เขียนได้พิจารณาและวิเคราะห์หัตถ์บัญญัติที่กำหนดความรับผิดชอบและโทษทางอาญา รวมถึงมาตรการบังคับเมื่อมีการฝ่าฝืนไม่ดำเนินการตามที่กฎหมายได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 โดยใช้หลักทางวิชาการ ความเหมาะสมในแง่ศีลธรรม จริยธรรม รวมถึงตามแนวอาชญาวิทยา แนวคิดทฤษฎีในการกำหนดความรับผิดชอบและการลงโทษทางอาญาต่าง ๆ เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งการกำหนดบุคคลที่ควรมีความรับผิดชอบทางอาญากรณีการรับตั้งครรภ์แทน ผู้เขียนเห็นว่า การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์โดยการรับตั้งครรภ์แทนจะเกิดขึ้นมิได้หากปราศจากแพทย์หรือผู้ประกอบการวิชาชีพเวชกรรม ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการดำเนินการดังกล่าว ดังนั้น หากรัฐกำหนดวิธีการดำเนินการรับตั้งครรภ์แทนที่สามารถกระทำได้แล้วและแพทย์หรือผู้ประกอบการวิชาชีพเวชกรรมดำเนินการฝ่าฝืนหรือนอกเหนือจากวิธีการที่กำหนดไว้จะต้องมีความผิดและรับโทษตามกฎหมายโดยควรบัญญัติออกมาเป็นการเฉพาะ เว้นแต่เป็นการให้บริการทางการแพทย์ ทางเทคนิค หรือทางวิชาชีพแก่หญิงหลังจากที่หญิงนั้นตั้งครรภ์แล้ว และบุคคลใดก็ตามที่ดำเนินการให้มีการรับตั้งครรภ์แทนโดยฝ่าฝืนวิธีการที่กฎหมายกำหนดไว้ต้องมีความรับผิดชอบและโทษในทางอาญาแต่กรณีหญิงที่รับตั้งครรภ์แทนควรได้รับการยกเว้นความผิด หรือยกเว้นโทษทุกกรณีที่มีการดำเนินการรับตั้งครรภ์แทนโดยฝ่าฝืนต่อกฎหมาย เว้นแต่กรณีที่ทำดำเนินการให้มีการรับตั้งครรภ์แทนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประโยชน์ที่มีขอบ ผู้เขียนจึงขอเสนอแนะว่าควรที่จะกำหนดบทยกเว้นความผิดให้กับหญิงที่รับตั้งครรภ์แทน ในทุกกรณี (เว้นแต่กรณีที่ดำเนินการให้มีการรับตั้งครรภ์แทนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประโยชน์ที่มีขอบ) อีกทั้งยังควรที่จะกำหนดให้ผู้ประกอบการวิชาชีพเวชกรรมที่ได้ดำเนินการฝ่าฝืนขั้นตอนหรือวิธีการที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 หรือประกาศแพทยสภา ให้ผู้ประกอบการวิชาชีพเวชกรรมมีความรับผิดชอบทางอาญาเป็นการเฉพาะเพิ่มมากขึ้นกว่าที่กำหนดไว้เดิมในพระราชบัญญัตินี้ และจะต้องกำหนดโทษให้ถูกเพิกถอนใบอนุญาตเพียงสถานเดียวตามกฎหมายวิชาชีพเวชกรรมโดยไม่อาจจะขอรับใบอนุญาตได้อีก และควรที่จะกำหนดบทยกเว้นความรับผิดชอบ

ของผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมดังกล่าวไว้หากบุคคลนั้นได้ให้บริการทางการแพทย์ ทางเทคนิค หรือทางวิชาชีพแก่หญิงหลังจากหญิงนั้นตั้งครรภ์แล้ว

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

กำธร พุกขานานนท์. เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ Assisted Reproductive Technology. พิมพ์ครั้งที่ 1.

กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาสูติศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.

จำปี โสติพันธุ์. คำอธิบายหลักกฎหมายนิติกรรม-สัญญา พร้อมคำอธิบายส่วนข้อสัญญาไม่เป็น

ธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.

จิต เศรษฐบุตร. หลักกฎหมายแพ่งลักษณะละเมิด. กรุงเทพมหานคร: คณะนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.

จิตติ ดิงศักดิ์. กฎหมายอาญาภาค 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติ

บัณฑิตยสภา, 2525.

คาราพร ธีระวัฒน์. กฎหมายสัญญาสถานะใหม่ของสัญญาและปัญหาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม.

พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ. สังคมกับกฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา,

2552 .

ธานี วรภัทร์. กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา,

2555.

ประชุม โฉมฉาย. หลักกฎหมายโรมันเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : คณะนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.